

Μνήμων

Τόμ. 18 (1996)

ΕΝΑ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ 1829 ΠΕΡΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ. ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

ΝΙΚΟΣ ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.548](https://doi.org/10.12681/mnimon.548)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Ν. (1996). ΕΝΑ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ 1829 ΠΕΡΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ. ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ. *Μνήμων*, 18, 181-190. <https://doi.org/10.12681/mnimon.548>

ΝΙΚΟΣ ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

ΕΝΑ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ 1829 ΠΕΡΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Με την άφιξη του Ίωάννη Καποδίστρια στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1828 αρχίζει μια μεγάλη προσπάθεια για την οργάνωση του νεοσύστατου κράτους. Στην προσπάθεια αυτή συμβάλλουν, εκτός από τους αυτόχθονες Έλληνες που έχουν έλθει είτε από μη απελευθερωμένες περιοχές του ελληνικού χώρου είτε από το εξωτερικό, και φιλέλληνες. Πολλοί από αυτούς παρουσιάζουν ιδέες, σχέδια ή έγχειρίδια, στα περισσότερα από τα όποια είναι φανερή ή ευρωπαϊκή επίδραση και αφορούν την οικονομία (νέες αγροτικές καλλιέργειες, βιομηχανικές εγκαταστάσεις κ.ά.), την εκπαίδευση (διδασκτικά έγχειρίδια, μέθοδοι διδασκαλίας), την οργάνωση του στρατού και του ναυτικού, την ανέγερση κατεστραμμένων πόλεων και άλλους τομείς. Ένα τέτοιο κείμενο είναι το «Υπόμνημα περί Στατιστικής τῆς Ἑλλάδος» που υποβάλλει στον Κυβερνήτη ο Σπυρίδων Σκουφός στις 10 Ὀκτωβρίου 1829¹. Τό κείμενο αὐτό θέτει γιά πρώτη φορά στή μόλις ἀπελευθερωμένη Ἑλλάδα θεωρητικά τήν ἀνάγκη τῆς καταμέτρησης τοῦ πληθυσμοῦ καί περιγράφει τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους μπορεῖ αὐτή νά ἐπιτευχθεῖ.

Ὁ Σπυρίδων Σκουφός ἔφθασε στό Ναύπλιο τό 1824². Τό Νοέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος τόν ἔστειλε στόν τότε πρόεδρο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Γεώργιο Κουντουριώτη μέ συστατική ἐπιστολή του γιά νά τόν χρησιμοποιοῦσε σέ κάποια ὑπηρεσία³. Στήν ἐπιστολή αὐτή ὁ Μαυροκορδάτος ἀναφέρει ὅτι ὁ Σπυρίδων Σκουφός «ἔρχεται μακρόθεν διὰ νά συνεισφέρει καί

¹ Ἡ παρούσα ἐργασία παρουσιάστηκε σέ μιὰ πρώτη μορφή στό συνέδριο «Ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός, οἱ εὐρωπαϊκές ιδέες καί ὁ ἀναγεννώμενος ἑλληνισμός», πού ἔγινε στό Βόλο ἀπό 27-30 Μαΐου 1993.

1. Γ.Α.Κ., Γενική Γραμματεία, φάκ. 222, ἔγγρ. 287. Τό Ὑπόμνημα ἀποτελεῖται ἀπό 20 ἀριθμημένες σελίδες.

2. Δημοτικό Ἀρχεῖο Ναυπλίου, φάκ. Ψ 58, ἔγγρ. 2420, 14 Σεπτεμβρίου 1836· πβ. Δ. Κατηφόρη, Νικόλαος Σκουφός. Σχεδιάγραμμα βιογραφίας, Ἀθήνα 1990, σ. 35.

3. Ἀ. Λιγνός, Ἀρχεῖα Λαζάρου καί Γεωργίου Κουντουριώτου 1821-1832, τ. 3, Ἀθήνα 1922, σ. 402.

αὐτὸς τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὸν ἱερόν ἀγῶνα μας» καὶ τονίζει ὅτι «δὲν εἶχα χρεῖαν πολλοῦ καιροῦ διὰ νὰ παρατηρήσω τὴν παιδείαν καὶ τὰ προτερήματά του»⁴. Δὲν γνωρίζουμε οὔτε ἀπὸ ποῦ ἐρχόταν, οὔτε τί σπουδὲς εἶχε κάνει. Γεννήθηκε τὸ 1800 στὴ Σμύρνη⁵. Ὁ πατέρας του ἦταν ὁ ἔμπορος Ἰωάννης Περάκης μὲ τὸ παρωνύμιο Σκούφης⁶. Περισσότερες πληροφορίες διαθέτουμε γιὰ τὸν μεγαλύτερο ἀδελφὸ του Νικόλαο, ὁ ὁποῖος σπουδάζει ἀπὸ τὸ 1814 στὸ Μόναχο, τὴ Βιέννη καὶ τὸ Παρίσι, τὸ 1819 βρίσκεται στὸ Βουκουρέστι καὶ τὸ 1825 ἐρχεται στὴν Ἑλλάδα⁷. Ὁ Σπυρίδων κι ἂν ἀκόμα δὲν ἔμεινε κάποιο διάστημα στὴν Εὐρώπη ἢ στὶς Παραδουναβίες ἡγεμονίες μὲ τὸν ἀδελφὸ του, στὸ περιβάλλον τῆς Σμύρνης θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς νέες ιδέες ποὺ κυκλοφοροῦσαν στὴν Εὐρώπη⁸. Τὸ 1825 μάλιστα μεταφράζει ἕνα μικρὸ μέρος ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ E. Vattel *Περὶ Δικαίου τῶν ἔθνῶν*⁹.

Ἀρχίζει τὸ Ὑπόμνημά του ὡς ἐξῆς: «Τὸ πρῶτον καὶ κύριον ἀντικείμενον ἐκάστης Κυβερνήσεως εἶναι, καὶ πρέπει νὰ ᾗναι, ἡ Εὐδαιμονία τῶν Κυβερνωμένων», καὶ συνεχίζει λίγο παρακάτω: «Οἱ πολῖται ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ἐνεπιστεύθησαν τὴν ὑπαρξίν των εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διὰ νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς εὐδαιμονίας των»¹⁰. Ἡ Εὐρώπη εἶναι γι' αὐτὸν «πρὸ χρόνων εὐνομουμένη» καὶ «απεπολιτισμένη»¹¹ καὶ οἱ θεσμοὶ τῆς ἀποτελοῦν ἐγγύηση, ἐνῶ ἡ Ἑλλάδα «τὴν σήμερον, ἴσως καὶ διὰ πολλοὺς ἀκόμη χρόνους, μέχρις οὗ ἀναπτυχθῇ μὲ τὴν πρόοδον τοῦ καιροῦ καὶ τῶν φώτων»¹² ἔχει ἀκόμα πολὺ δρόμο νὰ διανύσει. Μολοντί

4. Ὁ.π., σ. 402.

5. Δημοτικὸ Ἀρχεῖο Ναυπλίου, ὁ.π., καὶ Δ. Κατηφόρη, ὁ.π., σ. 35.

6. Τὸ παρωνύμιο τοῦ Ἰωάννη Περάκη ἔγινε ἐπίθετο γιὰ τοὺς γιούς του· Δ. Κατηφόρη, ὁ.π., σ. 35-37.

7. Βλ. Δ. Κατηφόρη, ὁ.π., σ. 33-102.

8. Ἡ οικονομικὰ ἀνεπτυγμένη Σμύρνη εἶχε γίνῃ κέντρο μεταλαμπάδευσης καὶ καλλιέργειας τῶν νέων εὐρωπαϊκῶν ιδεῶν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ πεδίο σύγκρουσης τῶν φορέων τῶν νέων αὐτῶν ιδεῶν μὲ τοὺς ἀντιπάλους τους. Τὸ 1809 ἰδρύεται τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο, ποὺ θεωρήθηκε προπύργιο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Βλ. Φ. Ἡλιοῦ, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ Διαφωτισμός. Ἡ περίπτωση τῆς Σμύρνης (1819)*, Ἀθήνα 1986.

9. Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν τοῦ κυρίου Βαττέλου *Περὶ Δικαίου τῶν Ἐθνῶν. Μεταφρασθέντα εἰς τὴν καθωμιλομένην Ἀπλοελληνικὴν Διάλεκτον ἐπὶ Σ: Σ:*, Ναύπλιο 1825 (καὶ φωτοτυπικὴ ἐπανέκδοση ἀπὸ τὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1972). Τὸ βιβλίον ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1758 στὸ Λονδίνο μὲ τὸν τίτλο: *Le droit des gens, ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains* (2 τόμοι) καὶ ἐπανεκδόθηκε πολλές φορές. Ὁ Σκούφης μεταφράζει ὑποκεφάλαια τῶν κεφαλαίων VII («De la neutralité») καὶ VIII («Du droit des Nations dans la guerre») τοῦ τρίτου μέρους. Στὸ προλογικὸ σημείωμα ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἕλληνας θεωρεῖ τὴ μετάφραση αὐτὴ «ὡς ἀπαρχὴν τῶν ἐπομένων ἐνασχολήσεών μου».

10. Ὑπόμνημα, σ. 1. Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς συναντοῦνται στὸ παράπανο ἔργο τοῦ Vattel στὸ πρῶτο μέρος καὶ κυρίως στὰ κεφάλαια IV καὶ XI.

11. Ὑπόμνημα, σ. 6 καὶ 18.

12. Ὁ.π., σ. 7.

14. Τὸν Ἰσραὴλ Μαγγινίου ἐφημέριον ἐπὶ ὄψα ἑσπέρια ἢ ἐπὶ ὄψα
 ἑσπέρια, κατὰ δὲ ὄψακα ἐπὶ ἁγίας ἐπὶ ἔργον ἀκαθάρτων ἑσπέρια.
 οἰας, καὶ ἰσπερὰς Παναθ. - Ἐνδραῖος δὲ αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ἔργον
 ἐπὶ ἐπὶ 1829 -

→ Σημειώσεις οὐ.

Ὁ δὲ ἐκ βασιλικῆς διατάξεως ἔχει ἰσπερὶ ἑσπέρια ἢ ὄψα,
 οἰας ὄψα ἢ ἄλλου, δεῖξ ἰσπερὶ ἑσπέρια ἐπὶ ἑσπέρια, λαλῶν
 ἢ ἐπὶ ἀνατρεῖ σήμερον ἐπὶ ἑσπέρια. -

Σημειώσεις β.

Ἐπὶ σήμερον αὐτοῦ καὶ ἐπὶ ἐκ βασιλικῆς διατάξεως
 ἔχει ὄψα ἢ ἑσπέρια, ἢ ἐπὶ ἑσπέρια ἑσπέρια. -

→ Ἡράκλεις Σαρκομαστός.

⊙ Οὐαῖος Ἰωάννης δαδὸς / μέλλου, ἑσπέρια καὶ ἐπὶ ἑσπέρια
 ἑσπέρια / ἐπὶ..... ἑσπέρια ἢ ἑσπέρια ἀκαθάρτων ἑσπέρια ἐπὶ Μα.
 ἑσπέρια ἑσπέρια ἐπὶ ἑσπέρια, ἑσπέρια ἑσπέρια, καὶ ἑσπέρια
 ἑσπέρια ἐπὶ ἑσπέρια ἑσπέρια ἐπὶ ἑσπέρια ἑσπέρια, ἑσπέρια
 ἐπὶ ἑσπέρια..... κατὰ δὲ ὄψακα ἐπὶ ἑσπέρια ἐπὶ ἑσπέρια
 ἑσπέρια. ἑσπέρια δὲ αὐτοῦ ἢ δ.....
 ἐπὶ ἐπὶ 1829 -

→ Ἡράκλεις ἀποβιώσεως.

⊙ Οὐαῖος Ἰωάννης δαδὸς / μέλλου, ἑσπέρια καὶ ἐπὶ ἑσπέρια
 ἑσπέρια ἑσπέρια, ἀποβιώσεως ἀποβιώσεως ἑσπέρια, καὶ ἑσπέρια
 ἑσπέρια ἑσπέρια ἐπὶ ἑσπέρια, καὶ ἑσπέρια ἑσπέρια ἐπὶ ἑσπέρια
 ἐπὶ ἑσπέρια ἑσπέρια ἑσπέρια ἐπὶ ἑσπέρια, ἢ ἐπὶ ἑσπέρια ἑσπέρια

Ἡ σελ. 14 τοῦ «Ὑπομνήματος» τοῦ Σπ. Σκοῦφου.

ὁ ἴδιος σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Καποδίστρια πού συνοδεύει τὸ Ὑπόμνημα¹³ ἀναφέρει ὅτι αὐτὸ εἶναι «ἔργον αὐτοσχέδιον τῆς ἀεργίας καὶ τῆς μονώσεώς μου» καὶ ὅτι τὸ συντάξε με «παντελῆ ἔλλειψιν βοθητικῶν βιβλίων», γράφει ἀμέσως παρακάτω ὅτι ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης αὐτῆς «ἐβιάσθη νὰ ἐφαρμώσω γενικὰς τινὰς καὶ πάντῃ θεωρητικὰς ἀρχάς, ὅσας δὲν διέρρευσαν ὅλως διόλου ἀπὸ τὴν μνήμη μου, ἐπάνω εἰς τὴν σημερινὴν τῆς πατρίδος κατάστασιν»¹⁴. Τὸ σύνολο τοῦ Ὑπομνήματός του, τόσο στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος ὅσο καὶ στὴν κυρίως ἀνάπτυξη τοῦ σχεδίου του, μαρτυρεῖ τὴν ἐπαφή του μεθεωρίες πού εἶχαν ἀρκετὰ νωρίτερα ἀναπτυχθεῖ στὴν Εὐρώπη. Φανερὲς εἶναι οἱ ἐπιδράσεις πού ἔχει δεχθεῖ στὰ ἐρωτήματα πού θὰ πρέπει νὰ θέτει ἢ ἀπογραφῆ, στὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ καταχωροῦνται οἱ γεννήσεις, οἱ γάμοι καὶ οἱ θάνατοι καὶ στὴν ἔμφαση πού δίνει στὴ μέτρηση τῆς κίνησης τοῦ πληθυσμοῦ, φυσικῆς (γεννήσεις-θάνατοι) καὶ μὴ (μετοικεσίες). Χρησιμοποιεῖ κάποιους διγλωσσούς (ἐλληνικούς καὶ γαλλικούς) ὄρους¹⁵ καὶ τρεῖς φορές τὸν ὄρο Πολιτικὴ Ἀριθμητικὴ¹⁶.

Ὁ ὄρος Πολιτικὴ Ἀριθμητικὴ (Political Arithmetick, Arithmétique Politique) χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὸν 17ο καὶ 18ο αἰῶνα μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰσήγαγε μεθόδους τῆς λογιστικῆς σ' αὐτὸ πού θὰ ὀνομάζαμε σήμερα ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου¹⁷. Ὁ πρῶτος πού χρησιμοποίησε τὸν ὄρο Πολιτικὴ Ἀριθμητικὴ ἦταν ὁ William Petty (1623-1687)¹⁸. Αὐτὸς ὅμως πού ἔγραψε τὸ πρῶτο ἔργο Πολιτικῆς Ἀριθμητικῆς ἦταν ὁ συμπατριώ-

13. Γ.Α.Κ., Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 222, ἔγγρ. 286.

14. Μετὰ παρόμοιο τρόπο εἶχε ἀναφερθεῖ καὶ στὸν πρόλογο τῆς μετάφρασης τοῦ βιβλίου τοῦ Vattel τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1825: «Γνωρίζω πόσον εἶναι ἐλλειπές... εἶναι ἔργον εἴκοσι μόνον ἡμερῶν, καὶ ὅτι ἐκτὸς τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ὅλων τῶν βοθητικῶν βιβλίων, ἐβιάσθη, διὰ τινὰς περιστάσεις...».

15. «διοίκησις/administration» (Ὑπόμνημα, σ. 1), «διαρκῆ στρατεύματα/Groupes Permanentes» καὶ «περὶ βοθημάτων συνθήκες/Traites de Subsidies» (σ. 2), «Πράξις Γενεθλίων/Acte de naissance» (σ. 13).

16. Ὁ.π., σ. 12, 18 καὶ 20.

17. Jacques et Michel Dupaquier, *Histoire de la démographie*, Παρίσι 1985, σ. 129.

18. Κυριότερα ἔργα του εἶναι: *Another essay in Political Arithmetick concerning the growth of the city of London with the measures, periods, causes and consequences there of 1682*, Λονδίνο 1683· *An essay concerning the multiplication of mankind together with another essay in Political Arithmetick*, Λονδίνο 1686· *Five essays in Political Arithmetick*, Λονδίνο 1687· *Observations upon the cities of London and Rome*, Λονδίνο 1687· *Two essays in Political Arithmetick concerning the people, houseing, hospitals etc of London and Paris*, Λονδίνο 1687· *Political Arithmetick, or a discourse concerning the extent and value of lands*, Λονδίνο 1690 (β' ἔκδοσις 1691)· *The Political Anatomy of Ireland. To which is added verbum sapienti*, Λονδίνο 1691· *Several essays in Political Arithmetick*, Λονδίνο 1699.

της καὶ φίλος του John Graunt (1620-1674)¹⁹. Ἀπὸ τῆ δεκαετία τοῦ 1740 οἱ ἐργασίες πού ἀφοροῦν τὴν Πολιτικὴ Ἀριθμητικὴ πολλαπλασιάζονται χάρις στὴ βελτίωση τῶν στατιστικῶν μετρήσεων τοῦ πληθυσμοῦ, τῆ μεγάλη ἐνασχόληση μὲ τοὺς μαθηματικούς ὑπολογισμούς, τὴν πρόοδο τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τὴν ἔντονη συζήτηση σχετικὰ μὲ τὴν ὑποτιθέμενη πληθυσμιακὴ μείωση τῆς Εὐρώπης. Εἶναι ἡ περίοδος πού οἱ σχετικὲς συζητήσεις καὶ δημοσιεύσεις γίνονται κυρίως στὴ Γαλλία²⁰. Ὁ Σκοῦφος τὴν πρώτη φορά πού ἀναφέρεται στὴν Πολιτικὴ Ἀριθμητικὴ τὴν ὀρίζει ὡς «τοὺς ὑπολογισμούς... εἰς τοῦ πληθυσμοῦ τὰς κατὰ καιρὸν ἀύξομειώσεις προερχομένας πότε μὲν ἐκ φυσικῶν πότε δέ, ἐκ πολιτικῶν περιστάσεων»²¹.

Τὸ Ὑπόμνημα χωρίζεται σὲ τέσσερα κεφάλαια. Στὸ Α' κεφάλαιο (σ. 1-3), πού ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Ὑπομνήματος, ὁ συντάκτης προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ ἐγχείρημά του καὶ ἐξαίρει τὴν ἀξία τῆς Στατιστικῆς γιὰ τὴν πρόοδο τῶν ἐθνῶν καὶ τὴν εὐδαιμονία τῶν κυβερνωμένων²². Ἡ πρόοδος καὶ ἡ εὐδαιμονία αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴ νομοθεσία πού ἔχει ὡς ἀντικείμενὸ τῆς τὸ «ποιοὺν» κάθε κοινωνίας καὶ τὴ στατιστικὴ τῆς ὁποίας τὸ ἀντικείμενο εἶναι τὸ «ποσὸν» κάθε κοινωνίας. Τὸ Β' κεφάλαιο (σ. 3-7) ἀναφέρεται στοὺς φορεῖς πού θὰ διενεργοῦν τὴν ἀπογραφή καὶ τὴν καταχώριση τῶν γεννήσεων, τῶν γάμων καὶ τῶν θανάτων. Ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης σχετικῆς ὑποδομῆς, ὁ Σκοῦφος θεωρεῖ ὅτι τὸ «Ἱερατεῖον» εἶναι ἐκεῖνο πού διαθέτει τὴν ὀργάνωση γιὰ νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ παραπάνω στόχοι, γιατί «δὲν ὑπάρχει καμμία φάσις, καμμία μεταβολὴ τῆς ζωῆς τοῦ χριστιανοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ μὴ λαμ-

19. *Natural and Political Observations upon the Bills of Mortality*, Λονδίνο 1662. Συνεχιστές τους ἦταν οἱ Ἄγγλοι Matthew Hale (1609-1676), Gregory King (1648-1712), Charles Davenant (1656-1714) καὶ John Arbuthnot (1667-1735), ὁ Γάλλος Sebastien le Prestre, μαρκήσιος de Vauban (1633-1707), οἱ Ὀλλανδοὶ Willem Kersseboom (1691-1774) καὶ Nicolas Struyck (1687-1769) καὶ ὁ Γερμανὸς Johann Peter Sussmilch (1707-1767).

20. Οἱ σημαντικότεροι ἐκπρόσωποι τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ὁ φυσιοδίφης Georges-Louis Leclerc, κόμης de Buffon (1707-1788), ὁ ἀββᾶς Jean-Joseph Expilly (1719-1793), ὁ Louis Messance (1733-1799), ὁ Jean-Baptiste Moheau (1745-1794) καὶ ὁ Pierre-Simon de Laplace (1749-1827). Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν Πολιτικὴ Ἀριθμητικὴ καὶ σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες: στὴν Ἀγγλία (William Maitland, William Whiston, William Brakenridge, Thomas Short, Richard Price, George Chalmers καὶ William Blake), τὴ Γερμανία (Jacob Friedrich de Bielfeld καὶ Cristian Jacob Baumann), τὴ Σουηδία (Pierre Elvius, Pierre Wargentin, E. F. Runenberg καὶ Henri Nicander), τὴν Οὐγγαρία (Etienne Hatvani), τὴν Ἰταλία (Marco Lastri καὶ Gianmaria Ortes) καὶ τὴν Ἑλβετία (Jean-Louis Muret).

21. Ὑπόμνημα, σ. 12.

22. «ἄνευ τῆς Στατιστικῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ καλὴ καὶ δικαία διοίκησης» (ὁ.π., σ. 1), «ἄνευ Στατιστικῶν γνώσεων, μήτε ἐσωτερικῆ, μήτε ἐξωτερικῆ ἀσφάλεια δύναται νὰ ὑπάρξῃ» (ὁ.π., σ. 2), «διὰ νὰ φθάσῃ ἔθνος ὁποιοδήποτε εἰς τὴν ἐνδεχομένην εὐδαιμονίαν του, εἶναι ἀνάγκη καὶ γνώσεων στατιστικῶν» (ὁ.π., σ. 2).

βάνη ἄμεσον μέρος ἢ θρησκεία) καὶ «δὲν εἶναι καμμία κλάσις ἀνθρώπων, ἥτις ἔχει πλέον ἄμεσον συμφέρον νὰ γνωρίζῃ καὶ τοὺς χριστιανούς καὶ τὰς κατοικίας των, παρὰ τὸ Ἱερατεῖον»²³. Ἐπίσης «δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ... κανὲν μέρος τῆς οἰκουμένης Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας, ὅπου νὰ μὴν ὑπάρχῃ Ἱερεὺς, ἢ τὸ ὅποῖον νὰ μὴν ὑπόκηται εἰς τὴν Ἱερατικὴν ἐπιρροήν»²⁴. Τέλος, ἡ παρουσία τοῦ ἱερέα μπορεῖ νὰ ἐξαλείψῃ τὴ «δεισιδαιμονία» τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στὴν ἀπογραφὴ καὶ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἀπόκρυψη τῆς ἀλήθειας²⁵. Ἐξάλλου, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ κλήρου γιὰ τὴ συναγωγὴ στατιστικῶν πληροφοριῶν δὲν θὰ εἶναι πρωτοφανής, ἀφοῦ «καὶ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης μεταχειρίζονται αὐτὸ τὸ ἴδιον»²⁶. Ἡ λύση αὐτὴ προτείνεται ὡς προσωρινή· μπορεῖ μὲν νὰ διατηρηθεῖ γιὰ «πολλοὺς ἀκόμη χρόνους», ἐφόσον τὸ ἔθνος εἶναι ἀρτιγέννητον καὶ ἄμορφον», ἀλλὰ ὁ Σκοῦφος εὐχεται «νὰ φθάσῃ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς κατάστασιν, ὥστε τὰ θρησκευτικὰ χρέη τοῦ Ἱερέως, νὰ ἦναι πάντῃ διακεκριμένα ἀπὸ παντὸς εἴδους πολιτικῆς ἐργασίας»²⁷.

Τὸ Γ' κεφάλαιο (σ. 8-11) ἐπιγράφεται «Σχέδιον» καὶ περιγράφει τὸν τρόπο διεξαγωγῆς καὶ τὰ ἐρωτήματα ποὺ πρέπει νὰ θέτῃ ἡ ἀπογραφὴ. Ρυθμίζεται λεπτομερῶς ἡ διαδικασία ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς ἐνορίας (προκειμένου γιὰ κοινότητα ἢ πόλη) μέχρι ἐκεῖνο τῆς ἐπικρατείας. Ἡ ἀπογραφὴ θὰ διεξάγεται κατὰ οἰκίαι καὶ τὰ κύρια ἐρωτήματα ποὺ θὰ πρέπει νὰ περιέχει εἶναι: α) τὸ μέγεθος κάθε οἰκογένειας, β) τὸ φύλο, γ) ἡ ἡλικία, δ) τὸ ἐπάγγελμα, ε) τὸ ἔθνος, στ) ἡ θρησκεία, ζ) ἂν ὁ ἀπογραφόμενος εἶναι αὐτόχθων ἢ ἐτερόχθων καὶ ἂν εἶναι κτηματίας. Ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ συλλεγοῦν πληροφορίες γιὰ τὴν κατάστασιν τῆς υγείας, τὸ μέγεθος τῆς καλλιεργημένης ἢ ἀκαλλιεργητῆς γῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς ἢ ἰδιόκτητης, τὸ ἐμπόριο, τὴ γεωργία κ.ἄ.

Τὸ Δ' κεφάλαιο (σ. 12-20) ἀναφέρεται στὸν τρόπο καταγραφῆς τῶν γεννήσεων, τῶν γάμων καὶ τῶν θανάτων, καθὼς καὶ τῶν μεταναστεύσεων. Ἡ καταγραφὴ αὐτὴ θεωρεῖται ἀναγκαῖο συμπλήρωμα μιᾶς ἀπογραφῆς, ὥστε νὰ γνωρίζουν οἱ κυβερνῶντες διαρκῶς τὸν πληθυσμὸ καὶ τὶς ἀξομειώσεις του²⁸. Περι-

23. Ὁ.π., σ. 4.

24. Ὁ.π., σ. 5.

25. Ὁ.π., σ. 5-6. Σὲ προσπάθειες καταγραφῆς τῆς ἐθνικῆς καὶ ἰδιότητος γῆς, κάτοικοι τῶν χωριῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας ἀπέκρυψαν τὸ μεγαλύτερο μέρος. Βλ. Ἐ. Μπελιᾶ, «Στατιστικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους κατὰ τὸ 1830», *Μνημοσύνη* 7 (1978-79), σ. 306 καὶ 313.

26. Ἰπόμνημα, σ. 5. Ἐννοεῖ προφανῶς τὰ ἐνοριακὰ κατὰστικὰ ποὺ διατηροῦσε ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, καταγράφοντας τὶς γεννήσεις, τοὺς γάμους καὶ τοὺς θανάτους. Στὴ Γαλλία ἔσρυσε αὐτὸ μέχρι τὸ 1792, ὅποτε μὲ τὸ νόμο τῆς 20 Σεπτεμβρίου 1792 περιῆλθε ἡ ἀρμοδιότητα αὐτὴ στὸ κράτος.

27. Ὁ.π., σ. 7.

28. Αὐτὸ ἐξάλλου εἶναι καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς Πολιτικῆς Ἀριθμητικῆς κατὰ τὸν Σκοῦφο. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 185.

γράφει μὲ λεπτομέρειες τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ συντάσσονται ἡ «Πράξις Γεννεθλίων», ἡ «Πράξις Συνοικισίου» καὶ ἡ «Πράξις ἀποβιώσεως» ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς²⁹ καὶ πῶς πρέπει νὰ καταχωροῦνται οἱ μετοικεσίες μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς ἀστυνομίας, τῶν ὑγειονομείων, τῶν λιμεναρχείων καὶ φυσικὰ τοῦ κλήρου³⁰. Τελειώνει τὸ Ὑπόμνημά του ὑποστηρίζοντας ὅτι «ἡ Πολιτικὴ Ἀριθμητικὴ... ὁδηγεῖ τὸν ἀρχηγὸν ἐκάστου ἔθνους, ἢ τὸν ὑπουργὸν του, εἰς ἀληθεῖς ἀρχάς, αἵτινες συντείνουσιν ὡς βάσις εἰς τὰ ὁποῖα λαμβάνει μέτρα περὶ παντὸς Διοικητῶν πραγμάτων»³¹.

Παρὰ τίς ἐπιδράσεις ποὺ ἔχει δεχθεῖ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, ὁ Σκοῦφος δὲν ἀγνοεῖ τὴν ἐλληνικὴ πραγματικότητα. Γνωρίζει τίς μεγάλες δυσκολίες ποὺ ὑπάρχουν καὶ γράφει: «Ὁμολογῶ πρῶτος ἐγώ, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου τούτου εἶναι τόσον μᾶλλον ἐπίμοθος, καθ' ὅσον εἶναι καινοφανὴς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ Τέχνη τῆς Πολιτικῆς Ἀριθμητικῆς»³². Θεωρεῖ ὅτι ἐφόσον δὲν ὑπάρχει σχετικὴ κρατικὴ ὀργάνωση, θὰ πρέπει τόσο ἡ ἀπογραφή ὅσο καὶ οἱ συναφεῖς πρὸς αὐτὴν μετρήσεις νὰ διεξάγονται μὲ τὴ βοήθεια τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκθειάζει τὴ συμβολὴ τῶν στατιστικῶν γνώσεων στὴ στρατολογία καὶ τὴ φορολογία, τομεῖς ποὺ ἀπασχολοῦσαν ἔντονα τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησις³³, καὶ προσαρμύζει κάποια ἐρωτήματα τῆς ἀπογραφῆς στὴν ἀνάγκη πληροφοριῶν ποὺ ἔχει τὸ νεοσύστατο κράτος³⁴. Δὲν παραβλέπει ἀκόμη τὸ γεγονός «ὅτι ἡ Ἑλλάς, κατὰ τὴν παροῦσαν τῶν πραγμάτων ἀποκατάστασιν ...ὑπόκειται καὶ εἰς ἄλλας (ἐκτὸς τῶν φυσικῶν μεταβολῶν) πολὺ σημαντικὰς, ἐκ τῶν διαφόρων μετοικεσιῶν τῶν ἤδη κατοίκων, καὶ ἐκ τῆς μελλούσης συρροῆς πολλῶν ἑτεροχθόνων Ἑλλήνων, ἢ καὶ ξένων»³⁵.

Τὸ Ὑπόμνημα αὐτὸ δὲν κατατίθεται σὲ ἄσχετη στιγμή. Ὑπῆρχε ἔντονο τὸ αἶτημα γιὰ στατιστικὲς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸν πληθυσμὸ, τὴ δυνατότητα στρατολογίας, τοὺς πόρους ἀπὸ τὴ φορολογία, τὸ μέγεθος τῶν καλλιεργημένων καὶ ἀκαλλιεργητῶν ἐκτάσεων καὶ τῆς ἐθνικῆς γῆς τῆς ἐπικράτειας³⁶. Οἱ ἀντι-

29. Ὑπόμνημα, σ. 13-16.

30. Ὁ.π., σ. 16-18.

31. Ὁ.π., σ. 20.

32. Ὁ.π., σ. 18.

33. «διὰ τῶν Στατιστικῶν γνώσεων κανονίζονται καὶ ἡ Στρατολογία καὶ ἡ φορολογία, ταῦτα τὰ δύο τὰ μόνα, διὰ νὰ εἴπω οὕτω, συστατικὰ τῆς δυνάμεως παντὸς ἔθνους» (ὁ.π., σ. 1-2).

34. Ἡ ἴδια ἐπιτροπὴ τῆς ἀπογραφῆς «ἐν ᾧ περιφέρεται εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν κατοίκων, νὰ ζητῆ συγχρόνως πληροφορίας ἐπιτοπίως περὶ τῆς ποσότητος καὶ ποιότητος τῆς καλλιεργημένης ἢ ἀκαλλιεργητοῦ, ἐθνικῆς ἢ ἰδιοκτητοῦ γῆς περιεχομένης ἐντὸς ἢ εἰς τὴν περιφέρειαν ἐκάστου τόπου» (ὁ.π., σ. 11).

35. Ὁ.π., σ. 12-13. Πράγματι πολλοὶ Ἕλληνες τῶν μὴ ἀπελευθερωμένων περιοχῶν ἔλκονται ἀπὸ τὸ νεοσύστατο ἐλληνικὸ κράτος.

36. Ἡδη ἓνα μῆνα μετὰ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Ἰ. Καποδίστρια στὴν Ἑλλάδα εἶχε ἀρχίσει ἡ

πρόσωποι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐν ὄψει τῆς συνδιάσκεψης γιὰ τὰ ὄρια τοῦ νέου κράτους, ἐκφράζουν κι αὐτοὶ τὴν ἐπιθυμία γιὰ στατιστικὲς πληροφορίες³⁷. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1829 (λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ὑποβολὴ τοῦ Ὑπομνήματος τοῦ Σκούφου), ἡ Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση στὸ Ἄργος μὲ τὸ Δ' ψήφισμά της (ἄρθρο 2) τῆς 26 Ἰουλίου 1829³⁸ ἐξουσιοδοτεῖ τὸν Κυβερνήτη «νὰ βάλῃ εἰς ἐνέργειαν τὸν περὶ ἀπογραφῆς νόμον ἐκδοθέντα τὴν 10 Σεπτεμβρίου 1825», ὁ ὁποῖος ἀναφερόταν στὴ στρατολογία· ἐπίσης στὸ Γ' ψήφισμά της (ἄρθρο 6, παρ. 1) μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία³⁹ ἀναφέρεται ὅτι ἡ Κυβέρνηση πρέπει «νὰ καταστήσῃ εὐθὺς μετὰ τὸ τέλος τοῦ τρέχοντος ἔτους τὴν ὅσον ἐνδέχεται δικαίαν καὶ ὁμοίμορφον διανομὴν τῶν φόρων». Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία ὑποβολῆς τοῦ Ὑπομνήματος ποὺ ἐξετάζουμε εἶχε γίνῃ ἀπογραφὴ σὲ περιοχὰς τοῦ

συγκέντρωση τέτοιων πληροφοριῶν. Ἡ ἐγκύκλιος ἀρ. 5456 τῆς 14 Αὐγούστου 1828 ἀναφέρει ὅτι «ἐξ αὐτοῦ τοῦ Φεβρουαρίου μηνός... ἐζητήσαμεν ἐκθέσεις στατιστικὰς περὶ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, καὶ τῶν νήσων» (Γ.Α.Κ., Συλ. Βλαχογιάννη, φάκ. 124, ἔγγρ. 118). Μὲ τὴν ἐγκύκλιο ἀρ. 1550 τῆς 10 Ἀπριλίου 1828 ἐπανέρχεται σὲ ἰσχὺ ὁ νόμος περὶ ἀπογραφῆς τῆς 10 Σεπτεμβρίου 1825 ποὺ ἀφοροῦσε τὴ στρατολογία (*Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος* [Γ.Ε.Ε.], ἀρ. 29, 25 Ἀπριλίου 1828, σ. 119-120). Στις 16 Ἀπριλίου μὲ τὴν ἐγκύκλιο ἀρ. 1749 καλοῦνται οἱ Ἑκτακτοὶ Ἐπιτρόποι «νὰ λάβωσιν αὐτοπροσώπως γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῶν κατοίκων τοῦ τμήματος, τὸ ὁποῖον τοῖς ἐμπιστεύεται· ἐπομένως θέλουν ἐνεργῆσαι τὴν καταμέτρησιν τῶν αὐτῶν κατοίκων, διαιροῦντες αὐτοὺς εἰς τὰς ἐφεξῆς κλάσεις. 1. Τῶν Κτηματιῶν, 2. Τῶν Γεωργῶν, 3. Τῶν Ποιμένων, 4. Τῶν Ἐργατῶν, 5. Τῶν Ναυτῶν, 6. Τῶν Ἐμπόρων. Ἐκτὸς τούτου θέλουν καταγράψῃ τὸν πρό-σφυγας...» (ἄρθρο Α') καὶ «Ὅταν δυνηθῶσι νὰ ρίψωσι τὴν προσοχὴν των καὶ εἰς τὸ μέλλον, θέλουν ἐνασχοληθῆ εἰς τὸ νὰ γνωρίσωσιν, ἐὰν εἰς τὰς διαφόρους τοῦ Τμήματος ἐνορίας ὑπάρχωσι βιβλία, ὅπου νὰ σημειώνωνται οἱ γεννώμενοι καὶ οἱ ἀποθνήσκοντες. Ἐὰν τοιαῦτα δὲν ὑπάρχωσι, θέλουν ζητησεῖ τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ λάβωσι τὰς περὶ τούτου τοῦ οὐσιώδους ἀντικειμένου ἐιδικὰς ὁδηγίας» (ἄρθρο Β'). Γ.Ε.Ε., ἀρ. 29, 25 Ἀπριλίου 1828, σ. 120-121.

37. Οἱ πληροφορίες ποὺ ζητοῦν εἶναι σχετικὲς μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐπικράτειας (χριστιανικὸ καὶ μουσουλμανικὸ) κατὰ τμήματα πρὶν τὸ 1821 καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τὸν ἀριθμὸ τῶν προσφύγων ποὺ κατέφυγαν στὴν Πελοπόννησο μετὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ τὸν τόπο προέλευσῆς τους, τὸ ἐπάγγελμα ποὺ κυριαρχοῦσε σὲ κάθε γεωγραφικὸ τμήμα, τὴν ἀναλογία χριστιανικῶν καὶ μουσουλμανικῶν ἰδιοκτησιῶν, καθὼς καὶ τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ αὐτές, τὴν ἔκταση καὶ ἀξία τῶν ἐδαφῶν ποὺ κατεῖχαν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τούρκοι, τοὺς φόρους ποὺ εἰσπράττονταν ἐπὶ τουρκικῆς κυριαρχίας κ.ἄ. Βλ. ἐγκύκλιο ἀρ. 5456 τῆς 14 Αὐγούστου 1828, Γ.Α.Κ., Συλ. Βλαχογιάννη, φάκ. 124, ἔγγρ. 118 καὶ φάκ. 81, ἔγγρ. 173-174· πβ. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφικὴ, διοικητικὴ καὶ πληθυσμιακὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος 1821-1971*, τ. Α', μέρος πρῶτον, Ἀθήνα 1973, σ. 28-32.

38. Γ.Ε.Ε., ἀρ. 53, 23 Ἰουλίου 1829, σ. 216. Βλ. καὶ σημ. 36.

39. Ὁ.π., σ. 215-216. Σὲ ἐφαρμογὴ τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ μὲ τὴν ἐγκύκλιο ἀρ. 441 τῆς 29 Δεκεμβρίου 1829 ζητεῖται ἀπὸ τοὺς Ἑκτακτοὺς Ἐπιτρόπους καὶ Προσωρινοὺς Διοικητὰς νὰ διορίσωσιν ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ συντάξῃ σὲ κάθε ἐπαρχία κατάλογο τῶν ἰδιοκτητῶν ἢ καλλιεργητῶν ἐθνικῆς γῆς καὶ τῶν εἰσοδημάτων τους. Γ.Α.Κ., Συλ. Βλαχογιάννη, φάκ. 127, ἔγγρ. 143.

ἐλληνικοῦ κράτους⁴⁰. Δὲν γνωρίζουμε ἀν ὁ συντάκτης του εἶχε ὑπόψη του αὐτὲς τὶς ἀπογραφές, ἀλλὰ διαπιστώνουμε ὅτι κάποια ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ αὐτὲς περιέχουν, τὰ συναντοῦμε καὶ στὶς προτάσεις τοῦ Ὑπομνήματός του⁴¹.

Ὁ Σκοῦφος δέχεται ὅτι τὸ Ὑπόμνημά του εἶναι «ἀτελές, ὡς μὴ περιέχον παρὰ γενικὰς ἰδέας», προσθέτει ὅμως ὅτι «ἂν γενῆ δεκτὸν τὸ ὅλον ἢ τί μέρος»⁴², ἐλπίζει ὅτι μπορεῖ νὰ ἀναπτύξει περαιτέρω τὸ σχέδιο αὐτό⁴³. Πιστεύουμε ὅτι δὲν ὑποβάλλει τὸ Ὑπόμνημα αὐτὸ ἀνιδιοτελῶς. Τὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ τοῦ ἀνατεθεῖ κάποιο ἔργο σχετικὸ μὲ τὴ στατιστικὴ ἢ ἀπλῶς νὰ καταλάβει μιὰ θέση, τὸ ὁποῖο, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ἐπιδιώκει ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ του στὴν Ἑλλάδα τὸ 1824. Μολονότι οἱ προσπάθειες τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης γιὰ τὴ συλλογὴ καὶ ἐπεξεργασία στατιστικῶν πληροφοριῶν συνεχίζονται στὸ διάστημα ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν ὑποβολὴ τοῦ Ὑπομνήματος, καὶ μάλιστα μὲ διάταγμα τῆς 24 Αὐγούστου 1830 διορίζεται τριμελὴς Πολιτειογραφικὴ ἐπιτροπὴ μὲ ἀποστολὴ τὴ σύνταξη στατιστικῶν πινάκων γιὰ κάθε ἐπαρχία ὥστε «νὰ ἀπαρτίσῃ καὶ νὰ ἐκδώσῃ τὴν Πολιτειογραφίαν τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους»⁴⁴, δὲν ἐμφανίζεται πουθενὰ τὸ ὄνομα τοῦ Σκοῦφου⁴⁵. Ἴσως οἱ σχέσεις τόσο τοῦ ἴδιου, ὅσο καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Νικολάου, μὲ τὸν Κουντουριώτη, ἢ ἡ ἐμπλοκὴ τους σὲ ἀντιπολιτευτικὲς δραστηριότητες, νὰ ὥθησαν τὸν Καποδίστρια νὰ ἀγνοήσει τὸ Ὑπόμνημα καὶ τὴν ἐπιθυμία τοῦ συντάκτη του γιὰ ἀνάληψη κάποιου ἀξιώματος⁴⁶. Κρατικὲς θέσεις θὰ καταλάβει ὁ Σκοῦφος ἀργότερα, μὲ τὴν ἔλευση τοῦ Ὅθωνα. Ἔτσι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1833 διορίζεται Ὑπουργικὸς Σύμβουλος⁴⁷, κατόπιν νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1834 νομάρχης Κυκλάδων⁴⁸. Ἀργότερα, τὸ 1846, εἶναι νομάρχης Ἀργολίδος καὶ τὸ 1854 ἀνα-

40. Σώζονται τῆς Ὑδρας καὶ τοῦ Πόρου (Ἰούνιος 1828) καὶ κάποιων νησιῶν τῶν Κυκλάδων (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1829).

41. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι τὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας, ἡ ἡλικία, τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸ ἀν ὁ ἀπογραφόμενος εἶναι κάτοικος ἢ πάροικος.

42. Ἐπιστολὴ ποὺ συνοδεύει τὸ Ὑπόμνημα πβ. σημ. 14.

43. Ὑπόμνημα, σ. 18.

44. *Γ.Ε.Ε.*, ἀρ. 71, 3 Σεπτεμβρίου 1830, σ. 293. Τὰ πρῶτα μέλη τῆς Πολιτειογραφικῆς Ἐπιτροπῆς ἦταν οἱ Ἄ. Σοῦτζος, Ν. Σιλήβεργος καὶ Ν. Θεοχάρης. Γιὰ τὸ ἔργο τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς βλ. Ἐ. Μπελιᾶ, *ὁ.π.*, σ. 292-294.

45. Τὸν συναντοῦμε μόνο τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1829 νὰ δωρίζει στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο μιὰ μαρμάρην κεφαλὴ ποὺ εἶχε βρεθεῖ στὰ Μέγαρα. *Γ.Ε.Ε.*, ἀρ. 84-85, 15 Δεκεμβρίου 1829, σ. 336.

46. Βλ. καὶ Χρ. Λοῦκος, *Ἡ ἀντιπολίτευση κατὰ τοῦ Κυβερνήτη Ἰ. Καποδίστρια 1828-1831*, Ἀθήνα 1988, σ. 431, ὅπου ὁ Νικόλαος Σκοῦφος κατατάσσεται στοὺς ἀντιπολιτευόμενους τὸν Καποδίστρια.

47. Β.Δ. τῆς 4(16) Ἰουνίου 1833, *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 23, 1 Αὐγούστου 1833, σ. 180.

48. Β.Δ. τῆς 29 Ὀκτωβρίου (10 Νοεμβρίου) 1834, *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως* ἀρ. 42, 25 Δεκεμβρίου 1834, σ. 299.

φέρεται ὡς Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν⁴⁹. Παράλληλα μὲ τις δημοσιουπάλληλικές ἀπασχολήσεις του, θὰ μεταφράσει, μετὰ ἀπὸ ἐντολῆ τοῦ Ὁθωνα⁵⁰, τὴν Ἐπιτομὴ τῆς περιηγήσεως τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος τοῦ ἀββᾶ Βαρθελεμῆ (1838).

Δὲν γνωρίζουμε ἂν, καὶ σὲ ποιοῦ βαθμῷ, τὸ «Ἵπόμνημα περὶ Στατιστικῆς τῆς Ἑλλάδος» ἐπηρέασε τις ἀπογραφές τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἐπικράτειας. Μποροῦμε πάντως νὰ διακρίνουμε κάποιες ἀναλογίες τοῦ Ἵπομνήματος μὲ τις Ὁδηγίες γιὰ τὴ συλλογὴ στατιστικῶν πληροφοριῶν ποὺ ἔστειλε ὁ Καποδίστριας πρὸς τοὺς Ἑκτακτοὺς Ἐπιτρόπους καὶ Διοικητὲς τῆς Πελοποννήσου ἕνα χρόνο ἀργότερα, τόσο ὡς πρὸς τὰ στοιχεῖα ποὺ πρέπει νὰ περιλαμβάνει ἢ καταγραφῆ τῶν κατοίκων καὶ τῶν παροίκων ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴ χρησιμοποίησι τῶν ἱερέων στὴ διαδικασίᾳ τῆς ἀπογραφῆς⁵¹. Μὲ τὸ Ἵπόμνημα τοῦ Σκούφου εἰσάγονται στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, ἔστω καὶ μὲ πολὺ γενικὸ τρόπο, οἱ εὐρωπαϊκὲς ἀναζητήσεις σχετικὰ μὲ τις στατιστικὲς μετρήσεις τοῦ πληθυσμοῦ, καθὼς καὶ οἱ σχετικοὶ ὅροι. Οἱ προσπάθειες θὰ συνεχιστοῦν καὶ ἀργότερα, ἀλλὰ θὰ χρειαστεῖ νὰ περάσουν ἀρκετὰ χρόνια ἀκόμη ἕως ὅτου τὸ ἐλληνικὸ κράτος γνωρίσει κάποιες ἀξιόπιστες στατιστικὲς μετρήσεις⁵².

49. Τρ. Σκλαβενίτης, *Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη τὸ 19ο αἰώνα. Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου Ναυπλίου (1833-1935)*, Ἀθήνα 1995, σ. 63, 65-66 καὶ 69. Ἡ οἰκονομικὴ του κατάστασι ἕμως δὲν ἦταν πάντα καλὴ: τὸν Ἰούνιο τοῦ 1849 ζητᾷ δάνειο ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Γεώργιο, Γενικὸ Διευθυντὴ τῶν Ταχυδρομείων —στὸν ὁποῖο φαίνεται ὅτι χρωστᾷ καὶ ἄλλα χρήματα— γιὰτὶ ὁ σπιτονοικοκύρης του τὸν ἀπειλεῖ μὲ κατάσχεσι τῶν πραγμάτων του. Γ.Α.Κ., Συλλ. Βλαχογιάννη, φάκ. 188, Ἀρχεῖο Γεωργίου Σκούφου, ἔγγρ. 57, 4 Ἰουνίου 1849.

50. Τρ. Σκλαβενίτης, ὁ.π., σ. 171.

51. Ἐγκύκλιος ἀρ. 2718 τῆς 21 Νοεμβρίου 1830. Γ.Ε.Ε., ἀρ. 96, 6 Δεκεμβρίου 1830, σ. 449-451.

52. Ἄν καὶ ἀπὸ τὸ 1836 γίνονταν συχνὰ ἀπογραφές, μάλιστα τὸ 1861 διεξάγεται ἡ πρώτη σὲ ἐπιστημονικὲς βάσεις ἀπογραφὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Βλ. Ἄ. Μανσόλας, *Πολιτειογραφικαὶ πληροφορίες περὶ Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1867, σ. 1-9, Μ. Χουλιαρράκης, *Αἱ στατιστικαὶ μετρήσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος 1821-1900*, Ἀθήνα 1975, σ. 4-29 καὶ τὰ προλεγόμενα τοῦ Γ. Μπαφούνη στὸ *Στατιστικὴ τῆς Ἑλλάδος, Πληθυσμὸς τοῦ ἔτους 1861*, Ἀθήνα 1991, σ. 9-27. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν καταχώρισι τῶν γεννήσεων, γάμων καὶ θανάτων, μιὰ πρώτη ἀπόπειρα γίνεται στὰ 1836 (διάταγμα «Περὶ ληξιαρχικῶν βιβλίων», *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 59, 28 Νοεμβρίου 1836) καὶ ἀργότερα μὲ τὸν «Ἀστυκὸ Ἑλληνικὸ Νόμο» (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 75, 15 Νοεμβρίου 1856), μὲ τὸν ὁποῖο γίνεται μιὰ προσπάθεια νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν Ἑλλάδα ληξιαρχικὸ σύστημα κατὰ τὰ γαλλικὰ πρότυπα καὶ ὁ ὁποῖος θὰ συναντήσῃ πολλές δυσκολίες στὴν ἐφαρμογὴ του. Βλ. Γ. Μπαφούνης, ὁ.π., σ. 15.